

KUTADGU BİLİĞ'DEN HAREKETLE, ESERİN YAZILDIĞI DÖNEMDE TÜRKLERDE TAKİP EDİLEN DİL VE YAZI POLİTİKALARI

Kuanysh ZHUMABEKOV

Doktora Öğrencisi, Niğde Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kazakistan, Almatı,

kuanysh.zhumabekov@mail.ru

*****

Kutadgu Bilig, Karahanlı Türkçesi'nin Divanu Lügat-it Türk'ten sonraki Türk Edebiyatı'nda İslam kültürünün özelliklerini taşıyan en büyük eserdir. Türk-İslâm tarihi açısından en önemli belgelerin başında gelen Kutadgu Bilig, İslâmî Türk edebiyatının adı bilinen ilk şair ve düşünürü Balasagun'lu Yusuf Has Hacip tarafından 1069 yılında Karahanlı Devleti'nin merkezi olan Kaşgar'da yazılmıştır. Yazar kitabını bitirince, doğu Karahanlı Hükümdarı Tabgaç Buğra Han'a sunmuş, eserdeki derin felsefeden etkilenen hükümdar da bu eserden dolayı Balasagunlu Yusuf'a Has Haciblik unvanını vermiştir. Aruz vezni ile yazılan eserde 73 bölüm, 6645 beyit ve 173 dördlük vardır. Bazı bölümlerinde ansiklopedik bilgiler içerir. Bu eserin bugün Fergana, Viyana ve Mısır'da bulunan üç yazma nüshası vardır. Her üç nüshanın tıpkıbasımları Türk Dil Kurumu'nca yayımlanmıştır. Bu üç nüshanın karşılaştırılması ile meydana getirilen metin ve eserin günümüz Türkçesine çevirisi, Reşit Rahmeti Arat tarafından yayımlanmıştır¹. Didaktik bir eser olan Kutadgu Bilig'de alegorik bir anlatım vardır. Dört soyut kavram üzerine kurulan eserde aklı, adaleti, devleti ve saadeti temsil eden dört kahraman vardır. Eser, yarı hikâye ve yarı temsil tarzında yazılmıştır. Dört ana karakter arasında geçen diyaloglardan oluşan esere sembolik şahısların konuşmalarıyla tiyatro havası kazandırılmıştır. Gündoğdu adı ile bahsedilen hükümdar, “kanun ve adaleti”, Aytoldı adlı vezir “saadeti”, vezirin oğlu Ögdülmüş adlı kişi “aklı” ve Odgurmış ise “akıbeti, hayatın sonunu” temsil eder. Bu dört şahıs konuşmalarıyla devlet yönetimi, hükümdarların sorumlulukları, iyilik etmenin faydaları, eğitim, evlendirme, çocuk büyütme, konuk çağırma, görgü kuralları, doğruluk, halkın yapısı, dünya ve ahiret işleri, insanlık ve dostluk gibi birçok konuda bilgi veriliyor. Buna ilgili Kemal Yavuz şöyle diyor: “Eserden öğrendiğimiz kadarıyla her türlü bilgiyi edinmek, okumak, yazmak, güzel yazı, sanat, belagat ve bütün diller ile alfabeleri bilmek, şiir yazmak, çeşitli ilimlerle uğraşmak, insan topluluklarının hayatlarını gözden geçirmek, mesleklerle ilgili durumlar ve bunların özellikleri, tıpla ilgili bilgiler yanında hesap ve hendese öğrenmek, astronomi ilmine vakıf olmak, hatta rüya tabirinden tutun da sairlerin toplumdaki durumuna kadar hemen her konuya eserinde yer vermesi Yusuf'un bilgisinin görüş açısının genişliğini ortaya koyar”².

Kutadgu Bilig, "mutluluk veren bilgi" anlamına gelmektedir. İsmi genellikle “saadet veren bilgi” olarak da tanımlanan eser, Vámbéry, Radloff, V. Thomsen, A. Caferoğlu gibi yazarlar tarafından “kut” kelimesi, saadet olarak algılanmıştır. Kutadgu Bilig de kutlu ve **mutlu olma bilgisi** olarak anlaşılmıştır. İbrahim Kafesoğlu, kut'un siyasi güç olduğunu söyler. İlahi kaynağını belirtir. Kaşgarlı Mahmut kut'a devlet anlamı verir. Kutadgu Bilig'in **devlet yapan bilgi** anlamına geldiği de söylenebilir. Günümüze uyarlanmış haliyle “Devlet bilgisi” adı da uygun düşecektir. Kutadgu Bilig, iki Türkçe kelimeyle oluşturulmuş bir isim tamlamasıdır ve burada "kut" kelimesi devlet adamı için hem hükümdarlık hem de mutluluk demektir. Zaten Fuad Köprülü de “saadet veren ilim” ve “padişahlara layık ilim” olarak mana vermiştir³. Mutlu olma bilgisi anlamına gelen Kutadgu Bilig, insanlara her iki Dünya'da da mutluluğa kavuşmak için gereken yolu göstermek ve toplumsal

¹ Reşit Rahmeti Arat, Kutadgu Bilig I – Metin, TDK, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul, 1947, s. 26.

² Kemal Yavuz, “Has Hacib ve Kutadgu Bilig”, İstanbul Üniversitesi Türk Dili ve Edebiyat Dergisi, C. 37, S. 37, 2007, s.7.

³ Mehmet Fuad Köprülü, Türk Edebiyatı Tarihi, Akçağ Yayınları, İstanbul, 1926, s. 194.

öğütler vermek maksadıyla kaleme alınmıştır. Yusuf Has Hacib Kutadgu Bilig'i yazma amacını kendisi şöyle açıklar; "Okuyana hem bu dünya hem de ölümden sonra ki hayat için bilgi verici ve yol gösterici olmasıdır. Hacib, eserde, bireyin ve toplumun mutlu ve huzurlu olabilmesi için izlenmesi gereken siyaseti ve toplum ve devlet hayatının ideal bir şekilde düzenlenmesi için gereken anlayışı incelemiştir. Yazar eserini yaşadığı dönemde karşılaştığı devlet ve toplum düzeninin bozulması sebebiyle, "ideal"e ulaşmak için eleştiri olarak yazmış olması görülmektedir. Eserin sonunda bulunan "Zamanın bozukluğunu ve dostların cefasını söyler." cümlesi bunu doğrular. Öte yandan, insanlara hizmet etmek suretiyle faydalı olmak, hem bu Dünya'da hem de öteki Dünya'da mutlu kılacağını söylemektedir. İyiliğe yönelten sözler ile toplum hayatındaki bozuklukları düzelterek, insanı mutlu edecek yolların neler olduğu belirtilmiş. Bunun yolları ise devrin hükümdarına öğütler halinde gösterilmiştir. Eserde devlet idaresi, ahlak ve dinin önemi gibi konulara da değinilmiştir. Öte yandan, bilimin değerini tartışan Yusuf'a göre, âlimlerin ilmi, halkın yolunu aydınlatır ve insanlığa doğru yolu gösterir. Bu nedenle âlimlere hürmet göstermek çok önemli olduğunu söylemektedir. Bu bakımdan Yusuf Has Hacib Türk eğitimcileri arasına girmeye hak kazanmaktadır.

Kutadgu Bilig didaktik bir eser olmasına rağmen, Halk şiirinin dışında kalan ve araştırmacılar tarafından "Aydın zümre şiiri" olarak değerlendirilen aruz vezni ile yazılan bir eserdir. Yusuf Has Hacib'in duyarlı bir şair olduğunu da göstermektedir. Yusuf Has Hacib, eserine önceden yazdığı şiirlerini de katmıştır. Karahanlılar döneminde yazılan ve önemli eser olan Kutadgu Bilig, bir yandan da İslâmiyet öncesi dönemin Türk şiir geleneğine bağlamaktadır. Öte yandan eser, devlet yönetimiyle ilgili görüşlere yer verdiği için İslami dönem Türk edebiyatının bir siyasetname veya bir nasihatname olarak nitelendirilebilecek eserlerindedir. Hanifi Vural; "Türk dilinin dallanıp budaklanmaya başladığı bir yol kavşağında vücuda getirilmiş olan Kutadgu Bilig, dil malzemesi bakımından Divan-ü Lügat-it-Türk kadar önemli, aziz bir kaynak olmakla birlikte sadece dil için dil ile vücut bulmuş bir eser değildir, ilk siyasetname eserimiz olmakla da büyük bir kıymete sahiptir"⁴.

Arap, Fars ve İbrani dil ve edebiyatı, astronomi, felsefe, matematik, tarih, tıp eğitimi gören Yusuf, İranlı şair Firdevsi'nin Şeh-nâme'sinden etkilenmiştir. Eserin Şehname'nin aruz kalıbıyla yazılması ve mesnevi olması İran Fars edebiyatından etkilendiğini göstermektedir. Ancak ne kadar eser türlü kültürlerden etkilenmiş olsa da Türk kültürünün ve Türk yaşayışının sonucu olarak yazılmıştır. Onun Farsçada yaptığını Türkçe'de yapmıştır. Kemal Yavuz şöyle diyor: "Karahanlı devletindeki bu dil şuuru ve dil mirası zengin bir Türkçenin varlığını ortaya koymuştur. Bu miras bölgede Türkçenin varlığını diri tutmuş ve Türkçeyi öne çıkarmıştır"⁵. Edebi bakımdan olduğu gibi dil bakımından da Hakaniye Türkçesi adı verilen lehçede yazılan "Kutadgu Bilig" in dili oldukça yalındır. Bilim dilinin [Arapça](#), edebiyat dilinin [Farsça](#) olarak yaygın kullanıldığı dönemde, çok az sayıda yabancı sözcük kullanılarak [Türkçe](#) yazılmıştır. Kitabın yazıldığı dil, konuşma dili değil, resmî yani yazı dilidir. Pek çok sözün kaynağının hadislerle dayanmasına rağmen, bazı dini terimleri Türkçe kullanmayı tercih etmiştir. Eserde İslamiyet'in etkisiyle kullanılan kelimeler şunlardır: helal, haram, sevap, günah, şükür ve dua vs. Fakat "Allah" kelimesinin bulunmaması dikkat çekicidir. Bunun yerine Has Hacib, Türkçe'de kullanılan "Tanrı", "Ugan", "Bayat" kelimelerini kullanmaya özen göstermiştir. "Peygamber" kelimesi yerine de yine Türkçedeki "Yalavaç", "Savcı" kelimeleri kullanmıştır. Kemal Yavuz bu eserin dil açısından özelliklerine şu şekilde değinmiştir:

Herkes hitap etmesi, anlaşılır ve herkesin konuştuğu bir dil kullanması ayrıca dikkat çeken taraftır. Eserine bakıldığı zaman devrin Türkçesi Yusuf'un ağzında en güzel şekilde dile gelir. Yusuf Türk dilinin de ustası durumundadır. O bu hale gelinceye kadar halkın değer verdiği bahşı ve

⁴ Hanifi Vural, "Kutadgu Bilig'de Dilin Felsefesine dair Unsurlar", İstanbul Üniversitesi, Türk dili ve edebiyatı dergisi,

C. 43, S. 43, s. 2.

⁵ Kemal Yavuz, a.g.e., İstanbul Üniversitesi Türk Dili ve Edebiyat Dergisi, C. 37, S. 37, 2007, s. 7.

ozanlarının, kamlarının sesini de gönlünde duymuş, ruhunda eritmiş ve dilinden dökmesini bilmiştir. Onun, bu bakımdan incelendiğinde dini terimlerde bile çok dikkatli olduğu görülür. O devirde Türklerin İslamiyet'e girmesi çok yeni iken bile Yusuf, Arapça ve Farsça kelimeleri en az seviyede kullanmış, hatta dini terimleri bile Türkçedeki şekli ile karşılamıştır⁶.

“Yusuf, Türk yazı diline hâkim bir şairdir. Türk dilinin inceliklerini, aruz veznini ve İslam edebiyatlarını bilmektedir. İnsana fert ve toplum halinde iki cihanda mesut olmanın yollarını göstermek, hükümdardan itibaren devlet adamlarını aydınlatmak üzere kaleme aldığı eserini Türkçe yazmaktaki tercihi, şahsi sairlerden çok milli sairlere dayanan şuurlu bir tercihtir; böyle bir eseri devrinde, daha önce ve daha sonra pek çok sair ve yazarın yaptığı gibi Arapça veya Farsça yazabilirdi; umduğu bir mükâfat varsa, onu aynı hükümdardan veya başkalarından da alabilirdi. Fakat o, eserini Türkçe yazmıştır ki, onun yaptığı bu tercihinin şuursuz olması düşünülemez”⁷.

Böylece, Türk yazı diline hakkıyla hâkim ve inceliklerine vakıf olan Yusuf'un Türk Milletinin hayatına geniş yer verdiğini Kemal Yavuz da şöyle açıklamaktadır: “Bu zengin dil ile Yusuf Türkçeyi bir çağlayan haline getirmiş, en ince duyguları bile ifade etmiş ve Türkçeye Kutadgu Bilig gibi büyük bir hazine bırakmıştır. Gerçekten şair Türk dilinin kelime varlığını bazen tekrarlayarak, bazen kelimeler türeterek genişletmiş, ona serbest ve rahat bir kullanım kazandırmış”⁸. Aşağıdaki beyitlerde görüldüğü gibi, Yusuf'ta büyük bir dil sevgisi vardır.

Ukuşka biligke bu tılmaçı til,
Yaruttaçı erni yoruk tilni bil.
Kişig til ağırlar bulur kut kişi,
Kişig til uçuzlar barır er başı.
Til arslan turur kör işikte yatur,
Aya evlig er sak başıngını yiyür.

Elig sundum uş men biligni tilep,
Sözüg sözke tizdim şaşurdum ura.
Keyik tağı kördüm bu Türkçe sözüg,
Anı akru tuttum yakurdum ara.

Sıkadım sevittim köngül birdi terk,
Takı ma belingler birerde yire.
Sunup tutmuşımça ederdim sözüg,
Kelü birdi ötrü yıparı bura.

SONUÇ

Sonuç olarak, buradan çıkarılacak düşünce, büyük olasılıkla Has Hacib'in bu eserde dil ve yazı politikasını takip ettiği görülmektedir. Doğu Karahanlı bölgesinde Yusuf Has Hacib tarafından yazılan Kutadgu Bilig eserinde çeşitli konular ele alınmıştır. Eserinden öğrendiğimiz kadarıyla bilgisi ve görüş açısının genişliği olan Yusuf'un Türk milletinin asıl yapısını bildiği görülmektedir.

⁶ Kemal Yavuz, a.g.e., İstanbul Üniversitesi Türk Dili ve Edebiyat Dergisi, C. 37, S. 37, 2007, s. 9.

⁷ Yeni Türk Ansiklopedisi, “Yusuf Has Hacib” maddesi, Ötüken Yayınları, Ankara, 1985, C. 12, s. 4831.

⁸ Kemal Yavuz, a.g.e., İstanbul Üniversitesi Türk Dili ve Edebiyat Dergisi, C. 37, S. 37, 2007, s. 11.

Öte yandan yazarın niyeti insanları iyiliğe doğruluğa yönlendirmektir. Bilim dilinin [Arapça](#), edebiyat dilinin [Farsça](#) olarak yaygın kullanıldığı dönemde, Arapça veya Farsça yazmadan Türkçe yazmayı tercih ettiği, Türkçeye ne kadar güvendiğinin, halkın diline ne derecede önem verdiğinin bir delilidir. İslam öncesi Türk dilinin de gücünü göstermekte ve zengin bir edebiyatın varlığını söylemektir. Böylece Türkülük İslam inanç dili ve edebiyatı ile beraber gelmiştir.

Öte yandan, eser devlet ile adalet ilişkisini ortaya koyan ve felsefi açıdan değerlendirilen devlet yönetimiyle ilgili görüşlere yer veren İslami dönem Türk edebiyatının bir siyasetnamesidir.

Devlet yönetimi, hükümdarların sorumlulukları, halkın yapısı, eğitim, konuk çağırma, görgü kuralları, iyilik etmenin faydaları, evlendirme, çocuk büyütme, doğruluk, dünya ve ahiret işleri, insanlık ve dostluk gibi birçok konuda bilgi veren ve Türk sosyal yapısının iç kısmı üzerinde duran eser Türk edebiyatında önemli bir yere sahiptir.

KAYNAKÇA

Arat, R. R., Kutadgu Bilig I- Metin, TDK, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul, 1947.

Yavuz, K., “Has Hacib ve Kutadgu Bilig”, İstanbul Üniversitesi Türk Dili ve Edebiyat Dergisi, C. 37, S. 37, 2007.

Fuad, M. K., Türk Edebiyatı Tarihi, Akçağ Yayınları, İstanbul, 1926.

Vural, H., “Kutadgu Bilig`de Dilin Felsefesine dair Unsurlar”, İstanbul Üniversitesi Türk dili ve edebiyatı dergisi, C. 43, S. 43, (2010).

Yeni Türk Ansiklopedisi, “Yusuf Has Hacib” maddesi, Ötüken Yayınları, Ankara, C. 12, 1985.